

**НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ М.П. ДРАГОМАНОВА**

ТОМЧУК СЕРГІЙ МИХАЙЛОВИЧ

УДК: 159.95: 159.922.73

**ГЕНЕЗА НЕГАТИВНИХ ПСИХІЧНИХ СТАНІВ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ ТА ЇХ
КОРЕКЦІЯ**

19.00.07 – педагогічна та вікова психологія

**АВТОРЕФЕРАТ
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата психологічних наук**

Київ – 2006

Дисертацією є рукопис

Роботу виконано на кафедрі психології Інституту історії та філософії педагогічної освіти Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова, Міністерство освіти і науки України

Науковий керівник: кандидат психологічних наук, професор

Долинська Любов Василівна,

Інститут історії та філософії педагогічної освіти

Національного педагогічного університету

імені М.П. Драгоманова, завідувач кафедри психології.

Офіційні опоненти: доктор психологічних наук, професор

Пов'якель Надія Іванівна,

Інститут педагогіки і психології

Національного педагогічного університету

імені М.П. Драгоманова,

завідувач кафедри практичної психології;

кандидат психологічних наук, доцент

Співак Любов Миколаївна,

Кам'янець-Подільський державний університет,

доцент кафедри освітніх технологій.

Провідна установа: Дрогобицький державний педагогічний

університет імені Івана Франка,

кафедра психології, Міністерство освіти і науки України,

м. Дрогобич.

Захист відбудеться “19” квітня 2006 р., о 16.30 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 26.053.10 у Національному педагогічному університеті імені М.П.Драгоманова, 01601, Київ, вул. Пирогова, 9.

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова, 01601, Київ, вул. Пирогова, 9.

Автореферат розіслано “9” березня 2006 року

Вчений секретар

спеціалізованої вченої ради

Л.І.Фомічова

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність дослідження. Важливим завданням сучасної початкової школи є формування гармонійно розвиненої, фізично та психічно здорової особистості. Проте на успішність розв'язання цього завдання сьогодні негативно впливають ряд чинників: проблеми нестабільного соціально-економічного становлення держави, складність соціальної ситуації розвитку дитини, внутрішньо сімейна атмосфера та особливості взаємин батьків, рівень професійності та психологічної освіченості вчителів, а також сенситивність молодших школярів до різноманітних соціальних впливів, їхні емоційні нестабільність та вразливість, вікові, індивідуально-типологічні властивості тощо. Окремі з цих чинників детермінують появу у дітей молодшого шкільного віку негативних психічних станів, які, при відсутності належної психологічної корекції, адекватних змін умов навчання та виховання, можуть трансформуватись у стійкі властивості особистості та деформувати її подальший розвиток, стати причиною погіршення успішності навчальної діяльності, поведінки, зумовити порушення взаємин з учнями.

Психічні стани, як базове поняття, стали вперше предметом системного наукового аналізу у дослідженнях М.Д. Левітова. Окремих проблемам психічних станів особистості присвячені праці багатьох інших вітчизняних, а також зарубіжних вчених-психологів (Л.Берковіц, В.М.Бехтерев, В.К.Вілюнас, Б.І.Додонов, К.Ізард, Є.П.Ільїн, О.Г.Ковальов, К.К.Платонов, С.Л.Рубінштейн, Т.Х.Шінгаров, О.Я.Чебикін, П.М.Якобсон та ін.). В психолого-педагогічній літературі висвітлені зміст та підходи до класифікації психічних станів особистості (В.О.Ганзен, Г.Б.Леонова, А.О.Прохоров, Ю.Є.Сосновікова, В.М.Юрченко); вивчені особливості розвитку емоційної сфери у дітей дошкільного та молодшого шкільного віку (Л.А.Венгер, О.В.Запорожець, В.К.Котирло, В.С.Мухіна, О.Л.Кононко); описуються особливості негативних психічних станів у дітей з невротичними проявами (М.І.Буянов, О.І.Захаров, Х.Р.Копистянська та ін.). Негативні психічні стани молодших школярів досліджувалися психологами О.Л.Венгером, Т.П.Гавриловою, А.К.Дусавицьким, С.В.Крюковою, І.М.Нікольською, А.М.Прихожан, Т.П.Смірноюю, Н.П.Слободяник, Л.М.Співак та ін. Зокрема, проведено науковий аналіз станів тривоги (В.М.Астапов, Ф.Б.Березін, А.В.Мікляєва), страху (Н.Ю.Максимова, О.М.Скляренко, К.Томкінс), агресії (К.Ізард, А.А.Реан, Д.Патерсон) та ін. Проте до цього часу немає чіткої класифікації, системного аналізу генези та особливостей розвитку негативних психічних станів в учнів початкових класів, відсутні конкретні, науково обґрунтовані рекомендації щодо їхньої комплексної корекції та профілактики.

Очевидна теоретична і практична значущість проблеми, недостатній рівень її вивчення та перспективність і визначили тему дисертаційного дослідження: “Генеza негативних психічних станів у молодших школярів та їх корекція”.

Зв’язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Тема дисертації входить до тематичного плану кафедри психології Інституту історії та філософії педагогічної освіти Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова за науковим напрямом “Теорія та технологія виховання і навчання у системі народної освіти”, затверджена на засіданні Вченої ради НПУ імені М.П. Драгоманова (протокол № 7 від 29січня 2004 р.) та узгоджена в Раді з координації наукових досліджень у галузі педагогіки та психології в Україні АПН України (протокол № 6 від 15 червня 2004 р.).

Об’єкт дослідження – психічні стани молодших школярів.

Предмет дослідження - генеza негативних психічних станів учнів молодшого шкільного віку та їх корекція.

Мета дослідження - теоретико-експериментальне вивчення детермінант, динаміки розвитку та особливостей прояву негативних психічних станів в учнів молодшого шкільного віку та їх психокорекція.

В основу нашого дослідження були покладені **гіпотези** про те, що:

- негативні психічні стани у молодшому шкільному віці мають складну генеzu: детермінанти, структуру, динаміку розвитку і є наслідком неадекватної соціалізації дитини, низької психолого-педагогічної культури батьків та педагогів;

- базовим психічним станом в учнів 1-4-х класів є стан тривоги, який характеризується суб’єктивними відчуттями напруження, дискомфорту, небезпеки і трансформується найчастіше в стани страху, агресії, депресії та ін.;

- на прояв негативних психічних станів дитини, окрім соціально-психологічних чинників, впливають і вроджені, індивідуально-типологічні її властивості;

- знизити рівень прояву негативних психічних станів у молодших школярів можна шляхом використання адекватної віку та індивідуальним особливостям дітей програми їхньої корекції та профілактики.

Мета та гіпотези зумовили постановку **завдань дослідження**:

1. Здійснити теоретичний аналіз категорії психічних станів, а також особливостей походження, розвитку та критеріїв диференціації негативних психічних станів особистості.

2. Уточнити класифікацію негативних психічних станів та запропонувати авторську модель їхнього розвитку та взаємозв'язку.
3. Вивчити генезу негативних психічних станів у молодшому шкільному віці: детермінанти, динаміку розвитку, особливості прояву та перебігу тощо;
4. Дослідити особливості впливу біологічних та соціальних чинників на формування негативних психічних станів учнів (темпераменту, стилів ставлення батьків та педагогів до дітей тощо).
5. Розробити та апробувати програму корекції та профілактики негативних психічних станів в учнів початкової школи.

Теоретико-методологічні засади та методи дослідження. Методологічну основу дослідження склали теоретичні підходи до розвитку особистості, її психічних процесів, станів, властивостей у навчально-виховній діяльності, що містяться в наукових доробках І.Д.Беха, І.С.Булах, Л.С.Виготського, Д.Б.Ельконіна, Г.С.Костюка, О.М.Леонтьєва, Ю.О.Приходько, О.В.Скрипченка та ін.; наукові психолого-педагогічні положення щодо розвитку особистості, співвідношення біологічного та соціального у психіці людини Л.С.Виготського, Г.С.Костюка; генетичний підхід до дослідження емоційно-почуттєвої сфери, який представлений у працях В.К.Вілюнаса, М.Д.Левітова, С.Д.Максименка, О.І.Саннікової, О.Я.Чебикіна, негативних психічних станів - О.І.Захарова, А.М.Прихожан, А.С.Співаковської та ін.; принципи системності та активних методів навчання - в роботах Н.Л.Коломінського, Н.І.Пов'якель; теоретичні аспекти психокорекційної роботи, розроблені П.В.Лушиним, О.Ф.Бондаренко та ін..

У дисертації використано комплекс теоретичних та емпіричних **методів:**

- загальнонаукові методи теоретичного та емпіричного дослідження (аналіз та систематизація наукових літературних джерел, порівняння та узагальнення даних теоретичних та експериментальних досліджень, моделювання та ін.);

- спостереження, бесіди, аналіз результатів навчальної діяльності, документації, метод експертних оцінок, анкетування, тестування (опитувальник Г. Айзенка (дитячий варіант), тест-опитувальник дитячих неврозів, проєктивні методики: тест тривожності Р. Темпл, М. Дорки; дитячий апперцептивний тест, малюнкові тести: „Неіснуюча тварина”, „Дім-дерево-людина”, „Малюнок сім'ї”, „Що мені подобається в школі” та ін.), констатувальний та формувальний експерименти, групова та індивідуальна корекційна робота, тренінгова робота, психотехнічні, психогімнастичні ігри, вправи на відреагування та релаксацію, робота з проєкціями (малювання, ліплення), елементи музикотерапії, методи моделювання та ін.;

- методи математичної статистики (варіаційний, кореляційний аналіз, методики на виявлення достовірності відмінностей у показниках та ін).

Експериментальна база дослідження. Дослідно-експериментальна робота проводилася на базі середніх загальноосвітніх шкіл №3, №16, №32, гімназії “Джерело” м. Вінниці. В дослідженні взяло участь 543 учні молодших класів віком 6 – 10 років, 35 вчителів початкових класів, 134 сім’ї. Дослідження здійснювалось у декілька етапів упродовж 2002 – 2005 років.

Наукова новизна та теоретичне значення дослідження полягають у тому, що:

- *вперше* розроблено та обґрунтовано теоретичні засади і модель генези негативних психічних станів у молодшому шкільному віці, експериментально виявлено детермінанти та динаміку їхнього розвитку у залежності від індивідуально-типологічних властивостей особистості та впливу значущих для дитини соціальних чинників; виділено систему найбільш типових для молодших школярів негативних психічних станів, інтегровано психодіагностичний інструментарій щодо вивчення негативних психічних станів в учнів 1-4-х класів та запропоновано і апробовано модель їх корекції та профілактики в умовах початкової школи;

- *поглиблено та уточнено* поняття “негативні психічні стани особистості”, сутність та механізми прояву таких станів, як тривога, страх, депресія, агресія та інших у молодшому шкільному віці; доведено, що саме негативні психічні стани є причиною виникнення та розвитку дезадаптації особистості;

- *обґрунтовані та набули розвитку* методи, способи та засоби комплексного підходу щодо корекції негативних психічних станів молодших школярів та їх профілактики.

Практичне значення дослідження полягає у тому, що апробований пакет діагностичних методик і авторська програма корекції негативних психічних станів молодших школярів можуть бути використані у навчально-виховному процесі вищого навчального закладу (ВНЗ), сприятимуть покращенню психологічної підготовки вчителів початкових класів, практичних психологів, студентів-психологів. Отримані автором теоретичні та експериментальні висновки використовуються у ВНЗ при розробці програм і проведенні лекцій, практичних занять з курсів “Психологія емоційних явищ”, “Вікова психологія”, “Методи діагностики готовності дітей до шкільного навчання”, у роботі шкільних психологів, вчителів початкових класів.

Надійність та вірогідність дослідження забезпечена методологічним обґрунтуванням вихідних теоретичних положень, використанням комплексу взаємодоповнюючих методів

дослідження, адекватних об'єкту, предмету, меті та завданням дослідження, репрезентативністю вибірки, поєднанням кількісного та якісного аналізу отриманих емпіричних даних.

Апробація та впровадження результатів дисертації. Основні теоретичні та практичні положення дисертації обговорювалися та отримали схвалення на науково-практичних конференціях: 1. Міжнародних: “Молодь і освіта” (м. Київ, 2002), “Теоретико-методологічні проблеми генетичної психології” (м. Київ, 2002), “Актуальні проблеми навчання та виховання людей з особливими потребами” (м. Київ, 2003-2005 р.р.), “Актуальні проблеми безперервності та наступності в системі освіти” (м. Миколаїв, 2004), „Особистість у розбудові відкритого демократичного суспільства в Україні” (м. Дрогобич, 2005 р.), “Формування духовно-моральних цінностей та професійне становлення молоді в сучасних соціокультурних умовах” (м. Вінниця, 2004-2005 р.р.);

2. Регіональних: “Наука і навчальний процес” (м. Вінниця, 2004-2005 р.р.), “Педагогічні, соціально-психологічні та медичні аспекти соціалізації та адаптації студентів в інтегрованому середовищі” (м. Хмельницький, 2004 р.), на звітних наукових конференціях Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського та Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова (2003-2005 р.р.).

Результати дисертації впроваджено у навчально-виховний процес ЗОШ 1-3 ступенів №3 (довідка №389 від 28.12.05), №16 (довідка №363 від 26.12.05), Приватної загальноосвітньої школи I ст. “Джерело” (довідка №83 від 28.12.05) м. Вінниці, Вінницького соціально-економічного інституту Університету “Україна” (довідка №1/27-850/1 від 8.11.05).

Публікації. Основні теоретичні положення та результати дослідження опубліковані у 19 наукових працях, з яких 6 статей – у фахових виданнях, затверджених ВАК України.

Структура роботи. Дисертація складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел (242 найменування, з них - 8 іноземними мовами), 2 додатків. Основний зміст роботи викладено на 165 сторінках, загальний обсяг дисертації - 196 сторінок. У роботі міститься 9 таблиць, 13 рисунків на 7 сторінках.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У вступі обґрунтовано актуальність проблеми, визначено об'єкт, предмет, мету та завдання дослідження, сформульовано гіпотезу, розкрито методи, визначено наукову новизну, теоретичне та практичне значення дослідження, наведено відомості щодо апробації й впровадження отриманих результатів.

У першому розділі *“Теоретичний аналіз проблеми негативних психічних станів особистості молодшого шкільного віку”* представлено аналіз основних теоретичних підходів до проблеми негативних психічних станів особистості у зарубіжній та вітчизняній психологічній літературі. Подається історичний аналіз розвитку вчень про психічні стани (Ч.Дарвін, У.Джемс, М.Ланге, М.Д.Левітов, Т.Рібо, Г.Спенсер, К.Д.Ушинський та ін.). Вказується на зв'язок таких психічних категорій як процеси, стани, властивості. На основі ґрунтовного вивчення наукової психологічної літератури уточнюється категорія „негативні психічні стани” та наводяться критерії їхньої диференціації.

З позицій сучасної психології (В.О.Ганзен, В.М.Юрченко, Є.П.Ільїн, А.М.Прихожан, В.М.Астапов, В.І.Медведєв, Ю.С.Сосновікова та ін.) робиться висновок, що серед різних негативних психічних станів найбільшу групу складають негативні емоційні стани, оскільки в переважній більшості станів емоційний компонент в їхній структурі є домінуючим, а також подається їх класифікація та характеристика. Відзначається, що в системі негативних психічних станів молодших школярів провідне місце посідають також емоційні негативні стани, які є типовими для них, враховуючи їхні вікові та індивідуальні особливості. Група емоційних психічних станів незалежно від їхньої модальності, зокрема й у дітей, займає центральне положення та впливає на розвиток інших психічних станів. Розглядаються основні детермінанти появи та розвитку негативних психічних станів у молодшому шкільному віці. Аналіз останніх вказує на їх переважно соціально-психологічне походження (нова соціальна ситуація розвитку, поява нових та складних обов'язків, непосильність навчального навантаження, формування нової системи міжособистісних взаємовідносин з учнями та вчителем і т.п.).

Запропонована авторська модель походження та розвитку негативних психічних станів особистості. Припускається, що тривога є базовим станом для розгортання інших негативних психічних станів. Тривога, у залежності від вроджених, індивідуально-типологічних чинників, особливостей досвіду емоційного реагування та психогенних ситуацій, може по-різному трансформуватись у молодших школярів у такі негативні стани як страх, гнів, агресію, астенію, депресію (субдепресію) та інші. На основі діагностики зазначених станів в учнів з негативними психічними станами методами кореляційного аналізу (за Спірменом) виявлений кореляційний зв'язок між ними і підтверджена гіпотеза щодо домінуючого впливу на інші стани тривоги. Наголошується, що генеза, детермінанти та динаміка їхнього розвитку у молодшому шкільному віці потребують ґрунтовного дослідження. Робиться висновок, що проблема дослідження походження та розвитку негативних психічних станів особистості - одна з

найскладніших та недостатньо вивчених, що зумовлено складністю відбору психодіагностичного інструментарію, неоднозначним підходом вчених до розуміння їх сутності та структури.

У другому розділі дисертації *“Експериментальне дослідження генези негативних психічних станів у молодших школярів”* подаються результати констатувального експерименту з вивчення детермінант та генези негативних психічних станів в учнів 1-4-х класів.

Виявлено суттєві їх відмінності в учнів групи негативних психічних станів та групи норми у залежності від типу темпераменту. Так, в групі з негативними психічними станами кількість учнів холеричного типу темпераменту склала 52,83%, що в 2,6 рази більше, ніж у групи норми (20,66%). У дітей групи негативних психічних станів також значно більше (39,62%), ніж у групі норми (32,22%) меланхоліків. Найменше серед учнів групи негативних психічних станів сангвініків (5,66%) та флегматиків (1,89%). Виявлено, що дітей групи норми із сангвінічним типом темпераменту на 30,7% (в 5,4 рази) більше, ніж групи негативних психічних станів, а флегматиків – відповідно на 9,4% (в 5 раз) більше.

За шкалою нейротизму молодші школярі групи негативних психічних станів характеризуються високим середнім показником (18,5 балів), що є на межі між потенційним дискордантом та дискордантом і характеризуються високим рівнем нейротизму, надмірною чутливістю, вразливістю, емоційною нестійкістю, високим рівнем афективного реагування і т.п. На нашу думку, такі нейрофізіологічні передумови за певних соціальних чинників сприяють появі негативних психічних станів у дітей. Навпаки, учні 1-4-х класів групи норми мають за шкалою нейротизму в середньому 13,2 бала, що відповідає рівню нормостеніка, для якого характерні збалансованість нервових процесів збудження та гальмування, більш високі стабільність, пластичність поведінкового реагування, стійкість до емоціогенних ситуацій, адаптаційні можливості тощо. Значущі відмінності між учнями з негативними психічними станами та групи норми за шкалою нейротизму дають підстави стверджувати про істотний вплив їх вроджених, індивідуально-типологічних особливостей на вірогідність появи негативних психічних станів. З іншого боку, наявність значної кількості дітей з негативними психічними станами (23,59%) серед нормостеніків свідчить також про вплив інших чинників, які детермінують появу негативних психічних станів у молодших школярів. Так, нами виявлені серед групи норми діти, в яких наявний рівень потенційного дискорданта, але відсутні негативні психічні стани, що може бути зумовлено впливом ряду соціально-психологічних факторів, зокрема таких, як особливості сімейного виховання, навчально-виховного процесу та ін. Останні можуть як посилити інтенсивність уже наявних негативних психічних станів у

молодших школярів, призвести до їх трансформації в інші деструктивні стани, так і спровокувати появу цих станів у дітей, в яких відсутні вроджені нейрофізіологічні передумови для їх розвитку.

У процесі експерименту вивчався вплив показників інтроверсії-екстраверсії на появу негативних психічних станів в учнів. Так, виявлено, що: 1. інтровертів серед дітей з негативними психічними станами менше на 4,37% (в 2 рази) у порівнянні з групою норми, потенційних інтровертів менше відповідно на 10,4% (в 2,1 рази); 2. екстравертів серед учнів групи негативних психічних станів, навпаки, більше майже на 3% (в 4,5 рази), порівняно з групою норми, а потенційних екстравертів більше відповідно на 9,2% (майже в 2 рази); 3. амбівертів у зазначених групах молодших школярів майже однакова кількість (з негативними психічними станами – 61,32%, групи норми – 57,85%), відмінність між ними складає лише 3,5%.

Таким чином, екстравертів та потенційних екстравертів серед дітей з негативними психічними станами, так само як інтровертів серед дітей групи норми, в 2 рази більше. Проте значна кількість учнів молодших класів (близько 60%) з двох вище зазначених груп відноситься до амбівертів, які ситуативно проявляють екстраверсію чи інтроверсію.

На нашу думку, інтроверти та потенційні інтроверти, яких виявлена значна кількість серед дітей групи норми (на 14,8% більше, ніж у групі з негативними психічними станами), характеризуються вираженою рефлексивністю, здатністю до самоаналізу, а це, у поєднанні зі стабільністю нервової системи, стає передумовою для меншого прояву негативних психічних станів.

Результати дослідження особливостей розвитку різних видів негативних психічних станів учнів цих двох типів темпераменту представлено в Табл. 1.

Таблиця 1

Вплив темпераменту на прояв негативних психічних станів в учнів

Стан	Тривога	Страх	Депресія (субдепресія)	Астенія	Агресія
Меланхоліки	57,14	69,05	92,85	97,62	23,81
Холерики	67,86	19,64	44, 64	48,21	75,00

Як видно з табл. 1, кількість дітей з проявами стану агресії серед холериків на 51,2% (в 3,2 рази) більший, ніж у меланхоліків. Серед дітей-меланхоліків групи негативних психічних станів дуже високі показники астенії (97,62%), високий рівень прояву страхів (69,05%), депресії (субдепресії) (92,85%), які є значно вищими, ніж у групі холериків. Як для меланхоліків, так і для холериків характерний високий рівень прояву стану тривоги, його переживає більшість молодших школярів з групи негативних психічних станів. Це ще раз підтверджує наше припущення, що стан тривоги є первинним, базовим негативним психічним станом для появи таких станів у молодших школярів, як агресія, депресія, страх, астенія та ін. У випадку впливу на особистість певних стресогенних факторів та підвищення у зв'язку з цим рівня тривоги, остання часто трансформується в один з типів негативного емоційно-поведінкового реагування. Серед них може бути нападальне реагування (агресія), реакція втечі (стан страху) та пасивно-захисні способи реагування (депресія, апатія, пасивність). Нами виявлено, що в таких ситуаціях спрацьовує переважно один домінуючий тип реагування при гальмуванні інших. Так, для холериків найбільш характерним є зростання агресивних проявів (виявлено у 75% досліджуваних) та зниження інтенсивності стану страху (19,64%) та ін. І навпаки, для меланхоліків типовими є протилежні типи реагування: втечі (стан страху – 69,1%), пасивно-захисні реакції (стан депресії - 92,9%), стан нервово-психічної слабкості та виснаженості (стан астенії – 97,62%).

До факторів соціально-психологічного впливу на стани учнів відносяться різні інститути соціалізації особистості, і, найперше, сім'я та школа. Дослідження впливу сім'ї на перебіг негативних психічних станів молодших школярів нами проводилося за методикою вивчення батьківських ставлень (Г.Я.Варги та В.В.Століна). За результатами дослідження (Табл. 2) було виявлено, що найбільш часто вживаними типами батьківського ставлення до молодших школярів є „авторитарна гіперсоціалізація” (у 66,42% батьків), „симбіоз” (у 58,21%). Меншою мірою проявляються: „прийняття-відторгнення” (“відторгнення”) - 36,57%, „маленький невдаха” - 27,61%, „кооперація” - 16,42%.

Таблиця 2

Вплив батьківського ставлення на негативні психічні стани учнів 1-4-х класів

Категорія батьків	Типи батьківського ставлення (кількість батьків у %)				
	Авторитарна гіперсоціалізація	Симбіоз	Відторгнення	Маленький невдаха	Кооперація
Батьки дітей з	86,96	54,35	71,74	21,74	8,70

негативними психічними станами					
Батьки дітей групи норми	55,68	60,23	18,18	30,68	20,46

У більшості батьків немає чіткого домінування одного з типів ставлення, а характерне поєднання часто несумісних типів батьківського ставлення, що свідчить про безсистемність виховних впливів та призводить до появи негативних психічних станів та деструкцій у розвитку дітей.

Вивчався також вплив рівня “благополуччя” сім’ї на генезу негативних психічних станів дітей молодшого шкільного віку. До “неблагополучних сімей” ми відносили ті, які є неповними, батьки яких перебували в стані розлучення, проживали відокремлено, конфліктували, оскільки подібне є сильною психотравмуючою ситуацією для дитини і призводить до формування негативних психічних станів та трансформації їх у певні деструктивні властивості.

У дітей з негативними психічними станами сім’ї виявилися більш неблагополучними, ніж у групи норми. “Неблагополучних” сімей серед дітей з негативними психічними станами на 30,85% більше, ніж серед сімей, у яких виховуються діти групи норми.

Серед соціальних детермінант генези негативних психічних станів молодших школярів важливе місце посідає школа зі всією сукупністю соціальних зв’язків та стосунків, які зумовлені навчально-виховним процесом та особливостями взаємин дитини, перш за все, з учителем. Результати вивчення ефективності впливу педагогічних стилів та особливостей спілкування вчителя початкових класів на появу та розвиток негативних психічних станів молодших школярів представлені в Табл. 3.

Таблиця 3

Вплив ефективності педагогічного стилю вчителя на психічні стани учнів

Види негативних психічних станів учнів	Кількість учнів (у%) з негативними станами, які навчаються у:	
	вчителів з ефективним педагогічним стилем	вчителів з неефективним педагогічним стилем
Тривога	33,01	47,92
Страх	27,09	32,81
Агресія	15,76	22,40
Депресія	13,30	29,17

Астенія	14,29	26,04
---------	-------	-------

Взагалі неефективний педагогічний стиль виявлений нами у 22,86% вчителів. Він призводить до кількісних та якісних змін у негативних психічних станах, які характерні для учнів молодшого шкільного віку. Внаслідок орієнтації вчителя на такий стиль, а саме, на результат навчальної діяльності, на її зовнішні нормативні вимоги, на контроль, а також у випадку неврахування індивідуальних можливостей дитини, в багатьох учнів проявляються пасивно-захисні реакції, знижується мотивація навчання, пізнавальна активність, вони пасують перед труднощами, неспроможні їх подолати та ін. Все це стає причиною збільшення прояву тривоги, депресивних станів серед молодших школярів. Встановлено, що відсоток таких дітей у групі з негативними психічними станами приблизно на 15% більший, ніж у групі норми.

Виявлено більшу кількість дітей з астенічним станом (на 11,75%) у вчителів з неефективним педагогічним стилем у порівнянні з ефективним тому, що вони не повною мірою враховують індивідуальні особливості дітей, їх вікові можливості та психофізіологічну спроможність щодо опанування матеріалу. Характерним проявом астенії серед дітей є зростання інтенсивності стану втоми та перевтоми. Встановлено також й певне зростання інших негативних психічних станів дітей у вчителів з неефективним стилем, у порівнянні з ефективним, зокрема страху (на 5,72%), агресії (на 6,64%). Наслідком цього є також зростання кількості дітей із заниженими самооцінкою та рівнем домагань особистості (стан невпевненості), які формуються під впливом вчителів з неефективним стилем спілкування.

Досліджена динаміка розвитку психічних станів деструктивного характеру впродовж навчання учнів у початковій школі (Табл. 4).

Таблиця 4

Динаміка негативних психічних станів в учнів 1-4-х класів упродовж навчального року

Категорія негативних психічних станів учнів	Прояв психічних станів в учнів (у %):							
	1 класу		2 класу		3 класу		4 класу	
	Початок року	Кінець року	Початок Року	Кінець року	Початок року	Кінець року	Початок року	Кінець року
Тривога	65,14	48,45	43,81	38,32	33,98	24,21	30,39	37,50
Агресія	10,09	21,65	21,91	30,84	21,36	10,53	12,75	13,46
Страх	55,05	43,30	33,33	35,51	37,86	33,68	33,33	36,54

Депресія	8,26	19,59	27,62	17,76	22,33	20,00	19,61	28,85
Астенія	9,17	37,11	26,67	22,42	11,65	15,79	10,78	14,42

Найбільш вираженими у них є стани тривоги та страху. В середньому майже в 2 рази рідше, ніж тривога та страх, проявляються стани астенії, депресії та агресії. Стан тривоги у дітей протягом навчання в початковій школі від класу до класу знижується. Разом з тим виявлено незначне збільшення у 4-му класі кількості тривожних дітей, що прямо пов'язано, на нашу думку, з ситуацією переходу дітей від початкової до основної школи та усвідомленням ними майбутніх змін (збільшення кількості педагогів, розлучення зі своїм учителем, поява нових навчальних дисциплін тощо). Високі рівні тривоги, страху у першокласників зумовлені складністю процесу їх адаптації. Уже в другому класі вони суттєво знижуються та залишаються майже на однаковому рівні у третьому та четвертому класах.

Субдепресивні та депресивні стани, що характеризуються переважно стійким зниженням настрою, найменш представлені у дітей 1-го класу і найбільш характерні для учнів 2, 3 та 4-го класів. Стан астенії, як наслідок нервово-психічного перенапруження та втоми, був нами зафіксований у дітей 1-го та 2-го класів. У 3-му та 4-му класах відсоток таких дітей значно зменшився, що, на нашу думку, пов'язано з розширенням їхніх адаптаційних можливостей.

Агресія, яка в адаптаційному періоді в 1-му класі проявляється у незначній кількості дітей, значно зростає у 2-му класі та знову зменшується у 3-му та 4-му класах. На нашу думку, певне зниження прояву агресії, тривоги та страху у 3-4-х класах початкової школи пов'язане з розвитком таких новоутворень цього віку, як довільність психічних функцій, здатність до самоконтролю та вольової саморегуляції. Зазначене може також бути пов'язане з процесом успішного формування моральної самосвідомості молодших школярів.

Виявлено, що учні 1-2-го класів з негативними психічними станами характеризуються значними дезадаптаційними проявами. Так, у 1-му класі внаслідок домінування тривоги та страху часто проявляються стійкі реакції уникання та „втечі”, відбуваються астенічні зміни, внаслідок чого дитина відмовляється йти в школу, у неї зникає мотивація до навчання, з'являються об'єктивні чи суб'єктивні скарги на здоров'я та ін. Це підтверджує нашу думку, що негативні психічні стани є джерелом дезадаптації учнів. У 2-му класі внаслідок ще високого рівня тривоги та агресивності для значної кількості молодших школярів характерні дезадаптаційні, деструктивні прояви у спілкуванні та міжособистісній взаємодії.

Цікавим представлялося дослідження динаміки розвитку негативних психічних станів в учнів впродовж навчального року. Як видно з табл. 4, спостерігаються певні відмінності у їх

проявах в учнів на початку та в кінці навчального року. Нові соціальна ситуація розвитку, взаємини, вимоги вчителя, режим життя призводять до появи у першокласників тривоги (у 65,14% дітей) та стану страху (у 55,05%). У кінці навчального року вони стають менш вираженими, проте внаслідок трансформації негативних психічних станів, значно інтенсивніше проявляються астения (зросла на 28% до кінця навчального року), агресія (зросла на 11,56%), депресія (на 11,33%).

У 2-му класі в кінці навчального року виявлено збільшення кількості дітей з проявами агресії, порівняно з його початком, на 9%. Стани тривоги, страху, астении особливо не змінюються впродовж року, а стан депресії знижується на 10%. У 3-му класі відбувається зменшення кількості дітей з проявами негативних психічних станів: агресії - на 10,8%, тривоги - на 9,8%, страху – на 4,2%, майже незмінним залишається стан депресії, проте дещо зростає до кінця року відсоток дітей з астеничним станом (на 4,2%). У 4-х класах, внаслідок закінчення початкової школи, в кінці навчального року, виявлено помітне зростання кількості учнів із станом тривоги (на 7,1%), депресії (на 9,24%) та незначне збільшення показника страху (на 4,2%). Стани агресії та астении майже не змінюються впродовж навчального року.

Таким чином, найбільша динаміка у проявах негативних психічних станів серед учнів 1-4-х класів виявлена в учнів 1-го класу, що, на нашу думку, пов'язано з особливостями їх адаптації до школи. В цілому, на початку навчального року в учнів 1-4-х класів спостерігається зростання рівня стану тривоги та страху, а в кінці навчального року стану астении, а також у більшості класів, за винятком 3-го класу, станів агресії та депресії.

За результатами дослідження підтвердилося наше припущення, що негативні психічні стани деструктивно позначаються на життєдіяльності дитини, зокрема, на показниках її успішності навчання та поведінки в школі, а також, на міжособистісних взаєминах у дитячому колективі. Так, за оцінками експертів у дітей з негативними психічними станами успішність навчання значно нижча, ніж у дітей норми. Виявлено, що близько 56% дітей з негативними психічними станами навчаються на “задовільно” та “незадовільно” з переважною більшістю дисциплін. Кількість дітей з негативними психічними станами, що навчаються на “добре” складає всього 41%, а на - “відмінно” навчаються лише 3% таких учнів. Серед учнів групи норми навчається переважно на “відмінно” 41%, на “добре” – 42%, на “задовільно” та “незадовільно” - лише 17%. Отже, серед молодших школярів, які мають низький рівень успішності (навчаються на “задовільно” та “незадовільно”) майже на 39% більше тих, які віднесені до групи з негативними станами, ніж з групи норми, а серед відмінників навчання їх відповідно менше на 38%.

На основі аналізу результатів спостережень та експертних оцінок щодо поведінки дітей молодшого шкільного віку нами були виявлені наступні тенденції: для 67% учнів з негативними психічними станами різною мірою є характерною незадовільна поведінка, у дітей групи норми – лише у 21%, що більше, ніж у 3 рази. Негативні психічні стани молодших школярів деструктивно позначаються на особливостях їх взаємовідносин з іншими дітьми та на соціальному положенні в класі. Серед учнів з негативними психічними станами, у порівнянні з групою норми, на 8% менше лідерів, на 16% менше дітей з статусом “активістів”, на 16% менше тих, яких відносять до “більшості”, проте значна кількість серед них тих, які мають соціально неблагополучний статус, а саме, “негативний статус” (їх більше на 25%, ніж у групі норми) та дітей-ізолянтів (більше на 15%).

Таким чином, переважна більшість школярів з негативними психічними станами (61%), мають неблагополучний статус в класі, що ще більше ускладнює умови їхнього розвитку та призводить до посилення вже наявних негативних психічних станів, знижує успішність їхнього навчання та спілкування.

У молодшому шкільному віці негативні психічні стани є мінливими, але у випадку частого повторення психогенних ситуацій вони можуть трансформуватись у стійкі психічні властивості та якості особистості і викликати дизгармонію особистісного розвитку дитини, порушення її взаємин з однолітками та вчителями, зниження успішності навчання. В такому випадку є конче необхідним проведення психокорекційної роботи з метою призупинення їхнього деформуючого впливу на розвиток особистості.

У третьому розділі дисертації *“Корекція негативних психічних станів молодших школярів”* представлено модель та програму формувального експерименту, метою якого була корекція негативних психічних станів у дітей молодшого шкільного віку і запобігання їх деструктивних наслідків, зокрема, можливих порушень в емоційно-вольовій, поведінковій та пізнавальній сферах.

Психокорекційна робота включала індивідуальну та групову форми взаємодії, психогімнастику, метод проєктивного малюнка, ліплення, методи десенсибілізації, позитивного підкріплення, елементи психологічного тренінгу, метод моделювання ситуацій, елементи музикотерапії. Найбільш ефективними, як виявилось, є використання психогімнастичних вправ на релаксацію, відреагування, робота з проєкціями, закріплення позитивних моделей поведінки тощо.

Була розроблена спеціальна корекційна програма, яка передбачає комплекс заходів у роботі з дітьми. Кожне заняття з учнями складалось з трьох частин: організаційно-підготовчої,

основної та заключної. Організаційно-підготовча частина передбачала організацію робочої атмосфери (емоційно-мотиваційне входження учнів у заняття, пригадування встановлених у групі правил та норм тощо). У доступній формі відбувалося пояснення мети нового заняття, актуалізація досвіду, який був отриманий на минулому занятті, виконувалися окремі вправи на релаксацію, інтеграцію та підвищення емоційного настрою.

Основна частина психокорекційного впливу передбачала виконання всіх запланованих психотехнічних ігор, вправ, завдань, які спрямовані на краще усвідомлення учнями внутрішніх чинників тих чи інших емоційних реакцій та станів, на розпізнання та розуміння їх походження і розвитку. В ігровій формі у змодельованих ситуаціях відбувалося формування в учнів навичок адекватного відреагування, самоконтролю та стриманості.

Заключна частина передбачала використання окремих завдань на релаксацію, зняття надмірного емоційного збудження, рефлексивний аналіз того, чого вдалося кожній дитині навчитися, зрозуміти, усвідомити; обговорення того, що не сподобалося, не вдалося виконати; наприкінці заняття виконувалися завдання на групову інтеграцію та підвищення загального емоційного фону.

Найбільш ефективними формами роботи є зняття стану тривоги та хвилювання, надмірного психоемоційного збудження, зміна відношення до суб'єктивного джерела тривоги, научіння свідомо оцінювати та адекватним способом відреагувати на ті чи інші внутрішньоособистісні проблеми та конфлікти, які часто і є причинами негативних психічних станів. Важливим є виділення за допомогою проєктивних методів особистісно значущих ситуацій, відносно яких у дитини знижений поріг чутливості до виникнення цілого ряду фрустраційних реакцій. З цією метою нами використовувалися психомалюнки на різні теми („Малюнок людини”, „Автопортрет”, „Неіснуюча тварина”, „Я в школі” і т.п.), ліплення з пластичного матеріалу (глина, пластилін) тощо. Проводилася також корекція самооцінки дитини та рівня її домагань, що сприяло децентрації молодших школярів на своїх негараздах, труднощах та невдачах, зниженню фіксованості на своїх відчуттях, переживаннях та страхах. Для дітей створювався максимально позитивний емоційний фон, ситуації успіху (в реальних та ігрових умовах), самореалізації та самоствердження. Всі етапи роботи з негативними психічними станами проводилися нами в доступній для учнів 1-4-х класів ігровій формі і скеровувалися на засвоєння набутого позитивного досвіду як на когнітивному, так і на емоційному та поведінковому рівнях.

Експериментальна група складалася із 30 учнів, контрольна - з 29. Експериментальна група молодших школярів була поділена на три підгрупи по 10 осіб, оскільки включення

більшої кількості дітей у підгрупу може призвести до непродуктивності корекційного впливу. Як видно з табл. 5, після проведення дослідження в учнів експериментальної групи, у порівнянні з контрольною, виявлено суттєве зниження рівнів прояву більшості негативних психічних станів (на рівні $p=0,01$). Так, в експериментальній групі під впливом формувального експерименту стан тривоги знизився на 23,31%, стан страху – на 23,31%, стан агресії – на 6,66%, стан астенії – на 9,98%. У психічних станах учнів контрольної групи за цей же період суттєвих змін не відбулося.

Таблиця 5

Результати проведення формувального експерименту з корекції негативних психічних станів у молодших школярів

Негативні психічні стани учнів	Експериментальна група (30 осіб)		Контрольна група (29 осіб)	
	На початку експерименту	В кінці експерименту	На початку експерименту	В кінці експерименту
Тривога	43,29	19,98	41,4	38,0
Страх	39,96	16,65	37,95	34,5
Депресія	19,98	19,98	20,07	20,07
Астенія	19,98	10,0	17,25	20,07
Агресія	16,65	9,99	17,25	17,25

На позитивні зміни в учнів експериментальної групи вказували також батьки та вчителі, а саме, на прояви більш адаптивної поведінки дітей, на покращення успішності їх навчання, зменшення проявів агресивності, тривоги, страху і т. п. За результатами повторного ретестування за соціометричною методикою у цій групі виявлені позитивні зміни у статусі молодших школярів.

Психопрофілактична робота проводилась в таких напрямках: 1. організація заходів безпосередньо для самих учнів початкових класів (застосування бесід, ігрових форм роботи з розпізнання, самоаналізу та формування адекватних способів емоційного реагування, впровадження занять з психології і т.п.); 2. робота з батьками з метою профілактики негативних психічних станів у дітей (батьківський лекторій, індивідуальні та групові консультації, робота з батьками щодо оптимізації та гармонізації сімейного виховання і т.п.); 3. профілактичні, превентивні заходи серед вчителів початкових класів (організація наукових, методичних семінарів з метою корекції деструктивних стилів педагогічного спілкування, навчання

ефективних способів реагування в емоціогенних педагогічних ситуаціях, роботи з дітьми, які проявляють негативні психічні стани тощо).

Таким чином, проведене дослідження підтвердило нашу гіпотезу та дозволило сформулювати загальні **висновки**.

У дисертації наведене теоретичне узагальнення та експериментальне дослідження проблеми генези негативних психічних станів учнів молодшого шкільного віку, їх детермінант та механізмів розвитку, розроблено комплексну програму їх психокорекції та профілактики.

1. В системі негативних психічних станів молодших школярів, які мають переважно соціально-психологічне походження, провідне місце посідають емоційні негативні стани, які можуть трансформуватись у стійкі властивості особистості та деформувати її подальший розвиток. Це зумовлює актуальність вивчення проблеми, однак, поза увагою науковців залишилася генеза негативних психічних станів у дітей молодшого шкільного віку, детермінанти, структура та механізми їх розвитку. Базовим станом, з якого розвиваються всі інші негативні стани в учнів, є тривога. Запропонована авторська модель розвитку негативних психічних станів особистості молодшого школяра, виокремлюються такі типові для даного віку психічні стани, як страх, агресія, астения, депресія та інші, а також подається їхня психологічна характеристика.

2. Детермінантами появи та розвитку негативних психічних станів у молодших школярів є індивідуально-типологічні особливості нервової системи та властивості темпераменту, які є природною передумовою їхнього розвитку у дітей за певних соціальних умов.

3. Серед низки соціальних чинників появи таких станів виділяються умови виховання дітей у сім'ї і в школі. Найбільш сильно детермінують появу деструктивних станів у дітей такі стилі батьківського ставлення, як гіперсоціалізація, відторгнення, симбіоз. Значно більше дітей з негативними станами у неблагополучних (неповних, конфліктних тощо) сім'ях. На генезу негативних станів у школі впливає особистість учителя, а саме його педагогічний стиль, особливо у випадку, коли він зорієнтований на результат діяльності, а не на розвиток учнів.

4. Найвищий рівень прояву негативних психічних станів серед молодших школярів у першокласників. Типовими для учнів молодших класів є стани тривоги, страху, агресії, депресії (субдепресії), астенії. Вони є чинниками шкільної дезадаптації і мають деструктивний вплив на їхнє навчання та соціальний статус в класі.

5. Авторська модель психокорекції негативних психічних станів в учнів представляє собою алгоритм та програму щодо їх зниження. Основними засобами корекції негативних станів є різного роду психотехнічні ігрові вправи та завдання, форми індивідуальної та групової роботи

з учнями. Проведений формувальний експеримент засвідчив суттєве зниження у молодших школярів експериментальної групи негативних психічних станів, у порівнянні з контрольною групою.

6. Психопрофілактична робота з батьками та вчителями, яка включала систему пропедевтичних, превентивних заходів, спрямованих на їх озброєння психологічними знаннями, навичками та вміннями щодо способів зниження негативних станів у дітей та запобігання їх розвитку, дала позитивні результати.

Проведене теоретико-експериментальне дослідження не вичерпує усіх аспектів досліджуваної проблеми. Напрямок подальших наукових пошуків може стати дослідження гендерних відмінностей у негативних психічних станах учнів, вплив міжособистісних взаємин на їхній розвиток та на стан психічного здоров'я дітей.

Основний зміст дисертації відображено у таких публікаціях автора:

1. Томчук С.М. Психологічні аспекти адаптації особистості до навчання // Збірник наукових праць. №22. Ч. II. - Хмельницький: Вид-во НАПВУ, 2003. – С. 207-210.
2. Томчук С.М. Структура, детермінанти і методи дослідження негативних психічних станів та їх виявів у молодшому шкільному віці // Збірник наукових праць №30. Ч. II. – Хмельницький: Вид-во НАДПСУ, 2004. – С. 214-216.
3. Томчук С.М. Динаміка негативних психічних станів у молодших школярів та шляхи їх трансформації // Психологія та суспільство, 2005.- №3.- С. 101-108.
4. Томчук С.М. Психолого-педагогічні умови корекції негативних станів у молодшому шкільному віці // Збірник наукових праць №33. Ч. II. – Хмельницький: Вид-во НАДПСУ, 2005. – С. 211-213.
5. Томчук С.М. Корекція негативних психічних станів у дітей молодшого шкільного віку // Науковий часопис НПУ імені М.П. Драгоманова. Серія №12. Психологія. Випуск 9, №33. – К.: Видавництво НПУ імені М.П. Драгоманова, 2005. – С. 122-129.
6. Томчук С.М. Генеза негативних психічних станів молодших школярів та їх корекція // Актуальні проблеми психології. Збірник наукових праць інституту психології ім. Г.С. Костюка АПН України. Серія: Екологічна психологія. – К.: Міленіум, 2005, Т.7. Вип. 6. – С. 372-380.
7. Томчук С.М. Негативна атмосфера в сім'ї як фактор психічної травматизації особистості молодшого школяра // Молодь, освіта, наука, культура і національна самосвідомість: Збірник матеріалів Міжнародної науково-практичної конференції. Т.І.- К.: Вид-во Європейського університету, 2002. – С. 234-236.

8. Томчук С.М. Сім'я як фактор тривожності дітей // Матеріали Міжнародної наукової конференції “Теоретико-методологічні проблеми генетичної психології”. - Т.1.- К.: Міленіум, 2002. – С. 204-207.
9. Томчук С.М. Психологічні особливості негативного впливу сім'ї на розвиток особистості молодшого школяра // Збірник матеріалів звітної науково-практичної конференції викладачів та студентів, серія “Початкове навчання” Випуск 1.– Вінницький державний педагогічний університет, 2003. – С.115-116
10. Томчук С.М. Негативні психічні стани особистості з особливими потребами // Актуальні проблеми навчання та виховання людей з особливими потребами: Тези доповідей IV Міжнародної науково-практичної конференції. – К.: Університет “Україна”, 2003. – С. 218-220.
11. Томчук С.М. Класифікація та характеристика психічних станів особистості // Матеріали IV науково-практичної конференції “Наука і навчальний процес”.- Вінниця: ВФ ВМУРОЛ “Україна”. – 2004. – С. 27-28.
12. Томчук С.М. Теоретичний аналіз проблеми адаптації дітей з особливими потребами до навчання в школі // Актуальні проблеми навчання та виховання людей з особливими потребами: Зб. наукових праць №1(3) – К.: Університет “Україна”, 2004. – С. 339-342.
13. Томчук С.М. Зумовленість негативних психічних станів на початковому етапі навчання // Актуальні проблеми навчання та виховання людей з особливими потребами: Тези доповідей V Міжнародної науково-практичної конференції. – К.: Університет “Україна”, 2004. – С. 290-291.
14. Томчук С.М. Психологічна дезадаптація дітей при переході з дошкільного закладу у початкову школу // Вища освіта України (додаток). - №3. – 2005. - С. 243-244.
15. Томчук С.М. Взаємообумовленість негативних психічних станів особистості// Матеріали V науково-практичної конференції „Наука і навчальний процес”. – Вінниця: ВСЕІ Ун-ту „Україна”, 2005.– С. 123-124.
16. Томчук С.М. Особливості деструктивного розвитку молодших школярів під впливом негативних психічних станів // Матеріали II Міжнародної науково-практичної конференції „Особистість у розбудові відкритого демократичного суспільства в Україні”. – Дрогобич: Вид-во ДДПУ, 2005. – С. 97-99.
17. Томчук С.М. Профілактика появи та закріплення негативних психічних станів особистості // Актуальні проблеми навчання та виховання людей з особливими потребами: Тези доповідей VI міжнародної науково-практичної конференції. – К.: Вид-во Університету „Україна”, 2005. – С. 297-299.

18. Томчук С.М. Підготовка майбутніх психологів до діагностики, психокорекції та профілактики негативних станів молодших школярів// Проблеми освіти. Спец. випуск. Ч.2 / Кол. авт. - К.: Науково-метод. центр вищої освіти Міністерства освіти і науки України, ВСЕІ Університету „Україна”, 2005. – С. 112-116.

19. Томчук С.М. Негативні психічні стани молодших школярів та їх корекція: Навчально-методичний посібник. – Вінниця: ВСЕІ Університету „Україна”, 2005. – 95с.

Анотації

Томчук С.М. Генеза негативних психічних станів молодших школярів та їх корекція. - Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата психологічних наук за спеціальністю 19.00.07 – педагогічна та вікова психологія. - Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова, Київ, 2006.

Дисертація присвячена теоретичному обґрунтуванню та експериментальному вивченню генези негативних психічних станів у молодших школярів та розробці і впровадженню програми їх психокорекції та профілактики.

Виявлено структуру, вроджені та соціальні детермінанти прояву та динаміку розвитку негативних психічних станів в учнів 1 – 4-х класів. Властивості нервової системи, темпераменту (нейротизм, екстраверсія-інтроверсія та ін.) є лише біологічною передумовою розгортання негативних психічних станів школярів. Соціальними чинниками їх розвитку, поряд з іншими, є типи батьківського ставлення, рівень благополучності сім'ї та педагогічні стилі спілкування вчителів.

Доведено, що базовим негативним психічним станом, на основі якого розвиваються агресія, страх, депресія (субдепресія), астения та інші негативні психічні стани, є тривога. Високий їх рівень свідчить про дезадаптованість молодших школярів та негативно позначається на успішності їх навчання, спілкування, статусі в класі і т.п.

Розроблена та апробована модель і програма психокорекції та профілактики негативних психічних станів молодших школярів. Використання психотехнічних ігор, вправ, завдань сприяло кращому усвідомленню учнями експериментальної групи чинників тих чи інших негативних психічних станів, розпізнанню та розумінню їх походження, проводилася також корекція самооцінки дитини та рівня її домагань, концентрації дітей на своїх негараздах, переживаннях та відбувалося формування навичок адекватного відреагування, самоконтролю та управління негативними психічними станами.

Ключові слова: молодший школяр, генеза, негативні психічні стани, модель розвитку психічних станів, психокорекція.

Томчук С.М. Генезис негативных психических состояний младших школьников и их коррекция.- Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата психологических наук по специальности 19.00.07 – педагогическая и возрастная психология.- Национальный педагогический университет имени М.П. Драгоманова, Киев, 2006.

Диссертация посвящена теоретическому обоснованию, экспериментальному изучению генезиса негативных психических состояний личности младшего школьного возраста, разработке и внедрению программы психокоррекционной, профилактической работы по их снижению.

В работе проанализированы достижения зарубежных и отечественных психологов, исследующих проблемы психических состояний человека. В частности отмечается, что на сегодня нет единого подхода относительно сущности, структуры и особенностей их развития. Проводится классификация и характеристика состояний, которые относятся к группе негативных. Детально описываются негативные эмоциональные состояния, которые наиболее характерны для детей младшего школьного возраста и деструктивно влияют на их жизнедеятельность, учебу, поведение, социальное положение.

Предлагается авторская модель происхождения, механизмов развития и трансформаций негативных психических состояний у детей. Выдвигается гипотеза о том, что базовым состоянием, на основе которого у младших школьников развиваются агрессия, страх, депрессия (субдепрессия), астения и другие негативные психические состояния, является тревога. Экспериментальным путем и методами корреляционного анализа доказывается ее правомерность.

В работе представлены результаты констатирующего эксперимента, целью которого было изучение детерминант и особенностей динамики развития негативных психических состояний в учащихся 1-4-х классов. Установлено, что к числу врожденных детерминант негативных психических состояний относятся особенности нервной системы и индивидуально-типологические свойства учащихся (нейротизм, интро-экстраверсия и др.). Указывается, что они есть одним из предусловий появления и развития негативных

психических состояний. Выявлено, что наибольшее количество учеников 1-4-х классов с негативными психическими состояниями среди холериков и меланхоликов.

Среди наиболее значимых социальных факторов, которые обуславливают развитие таких состояний, называются типы родительских отношений к детям, уровень благополучия семьи, педагогические стили общения учителя и др. Установлено, что значительно больше детей с негативными психическими состояниями в неблагополучных, чем в благополучных семьях, в учителей с неэффективным педагогическим стилем, чем с эффективным. Больше всего негативные психические состояния проявляются у первоклассников, что свидетельствует об их дезадаптированности и необходимости оказания им психологической помощи. Повышение уровня негативных психических состояний в учащихся 4-х классов обусловлено осознанием ими изменений в связи с переходом в базовую школу. Показатели негативных психических состояний учащихся 1-4-х классов увеличиваются в конце учебного года по сравнению с его началом, что обусловлено их усталостью и неспособностью к управлению такими состояниями. Вместе с тем, от класса к классу у младших школьников в некоторой степени снижается уровень негативных психических состояний, что свидетельствует об успешном развитии такого психологического новообразования у большинства школьников, как произвольность психических функций и поведения.

В работе предлагается модель, программа коррекции и профилактики негативных психических состояний младших школьников, которая предполагает комплекс психотехнических игр, упражнений, заданий, направленных на осознание учащимися экспериментальной группы причин тех или иных негативных психических состояний, распознавание и понимание их. Выполнением в игровой форме специальных упражнений, психорисунков, лепкой из глины, пластилина и др., проводилась также коррекция самооценки, уровня притязаний детей, центрация их на своих проблемах, волнениях и осуществлялось формирование навыков адекватного реагирования, самоконтроля и управления негативными психическими состояниями. В эксперименте подтверждена гипотеза исследования.

Ключевые слова: младший школьник, генезис, негативные психические состояния, модель развития психических состояний, психокоррекция.

S. M. Tomchuk. Junior Schoolchildren Negative Psychical States Genesis and Their Correction. – Manuscript.

The thesis for getting the scientific degree of the Candidate of Psychologic Sciencies in speciality 19.00.07 – Pedagogical and Age Psychology. – National Pedagogical University named after M.P. Dragomanov, Kyiv, 2006.

The thesis is devoted to the theoretical grounds and experimental studying of the negative psychical states genesis among junior schoolchildren, the development and introduction of their psychocorrection and prevention programme.

The structure, inherited and social determinants of displaying and negative psychical states development dynamics among pupils of 1-4 classes are found out. The features of the nervous system, temperament (neurotism, extraversion-introversion, etc) is only the biological pre-condition of the pupils' negative psychical states development. The social factors of their development are types of parents' attitude, the level of the family's well-being and pedagogical style of teacher's communication.

It is proved that the basic negative psychical states on the basis of which the aggression, fear, depression (subdepression), astination and other negative psychical states may be developed is the anxiety.

Their high level testifies the disadaptation of junior schoolchildren negatively affects their progress in studies, communication, status in the class, etc.

The model and junior pupils negative psychical states and prevention psychocorrection programme is designed and tested. The use of psychotechnical games, exercises, tasks enabled the pupils to a better realizing of experimental factors' group of different negative psychical states, their background identification and understanding.

The correction of a child's selfestimation and the level of his claims, children's centration on their troubles and feelings was also carried out; the adequate reaction skills, self-control and negative psychical states management were formed.

Key words: junior pupils, genesis, negative psychical states, the model of psychical states development, psychocorrection.